

16. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / Поппер К. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 444 с.; Т. 2. – 494 с.
17. *Поппер К.* Злиденність історизму / Поппер К. – К.: Абрис, 1994. – 192 с.
18. *Колінгвуд Р.* Ідея історії / Р. Колінгвуд. – К.: Основи, 1996. – 615 с.
19. *Удод О.* Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії // Краєзнавство. Науковий журнал / Удод О. – 2010. – С. 8–9.
20. *Бондар В.* Повсякденне життя селянства Наддніпрянської України: другої половини XIX – початку XX ст. / Бондар В. // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2010. – С. 10–18.
21. *Молчанов В.* Теоретичні підходи дослідження добробуту населення України у XIX – на початку XX ст. / Молчанов В. // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2010. – С. 19–28.
22. *Сотніченко В.М.* Методичні засади самостійного навчання / Сотніченко В.М. // Розвиток історичного мислення як засіб формування особистості, її інтелекту та творчих здібностей. Збірник статей. – Одеса, 1999. – С.141–147.
23. Репресоване краєзнавство (20 – 30-і роки). – К. – Хмельницький, 1991. – 480 с., іл.

Геннадій Бондаренко

Теоретические и методологические проблемы исторического краеведения

В статье характеризуется современное состояние в теории и методологии исторического краеведения, освещаются проблемы использования разных подходов к региональной истории и микроистории. Акцентируется на новых методологиях, которые лежат в основе исследовательской деятельности, используют устную народную историю и историю повседневности.

Ключевые слова: историческое краеведение, краеведческое образование, микроистория, теория и методология.

Gennadiy Bondarenko

Theoretical and methodological problems of historical local lore

The article characterized the current state of the theory and methodology of historical ethnography, highlights the problem of using different approaches to regional history and micro-history. Focuses on new methodologies that underpin the research activities using the oral folk history and the history of everyday life.

Key words: local history, natural history education, micro-history, theory and methodology.

УДК 37.016:908

Віктор Прокопчук (м. Кам'янець-Подільський)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА

У статті розкриваються деякі питання теорії і методології сучасного шкільного краєзнавства, зокрема – його предмет, функції, джерела, понятійно-термінологічне поле, види і форми, принципи і методи організації.

Ключові слова: школа, шкільне краєзнавство, функції, терміни, принципи, методи.

Цього питання в 70–80-і роки минулого століття в певній мірі торкалися А.З.Сафіюлін, В.М.Ашурков, Д.В.Кацюба, Г.М.Матюшин, Н.С.Борисов, І.Т.Прус, А.Е.Сейненський [1], у добу незалежності України – М.Ю.Костиця, В.В.Обозний, В.С.Прокопчук, Ярослав Треф'як [2].

У зв'язку з активізацією шкільної пізнавальної, дослідницької і суспільно-перетворювальної діяльності учнів під керівництвом педагогів, спрямованої на вивчення рідного краю, його історії, фольклору,

традицій, звичаїв, обрядів, формування національного світогляду й патріотизму підрастаючого покоління назріла потреба оглянути й систематизувати набутий досвід, досягнення теорії й методології.

Мета цієї статті саме полягає в розгляді основних аспектів теорії і практики сучасного шкільного краєзнавства.

Задаймося питанням: чи правомірно в системі краєзнавства виділяти таку його структурну складову як шкільне краєзнавство? Незаперечним є той

факт, що краєзнавство, як галузь суспільної діяльності, має свою внутрішню структуру – певну кількість складових з характерними зв'язками між ними. Це структурування відбувається за певними ознаками – змістом і формою організації. За змістом краєзнавство ділиться на історичне, географічне, літературне, пам'яткознавче, культурологічне, економічне, природниче тощо. За формою організації діяльності – на державне і громадське, у першу чергу. І тут усе зрозуміло, бо державне пов'язане з краєзнавчою діяльністю органів місцевого самоврядування, управління, наукових установ та організацій, вищих навчальних закладів, музеїв, архівів, бібліотек, спрямованою на комплексне вивчення певної території, а громадське – охоплює участь громадських інституцій – товариств, спілок, асоціацій, гуртків, клубів, окремих дослідників у вивченні краю. На перший погляд цими двома формами практично охоплені всі суб'єкти краєзнавчого процесу, у тому числі й школа, як державний навчальний заклад, у складі якого функціонують також громадські інституції (гуртки, зокрема, товариства, клуби, асоціації).

І все ж виокремлення шкільного краєзнавства в самостійну складову небезпідставне. Його особливість навіть у тому, що воно вдало використовує і часто поєднує елементи і державного, і громадського краєзнавства, у нього свій рівень досліджень, своя система координації, у його орбіту втягнуто наймасовішу аудиторію. Учителі (і, навіть, учні) не раз брали активну участь у всеукраїнських краєзнавчих проєктах. Згадаймо роль учительства в зборі матеріалів, підготовці нарисів і довідок до двадцятишеститомної історії міст і сіл Української РСР. Тоді серед стотисячного колективу творців літопису населених пунктів вони склали щонайменше третину.

Сьогодні, коли краєзнавство високо цінується і підтримується державою, оскільки складає духовне підґрунтя державотворчих процесів у незалежній Україні, сприяє національно-культурному відродженню, формуванню національного світогляду й патріотизму, його організація в школі не просто бажана справа. Вона необхідна і витікає з нормативних вимог до організації освітньо-виховного процесу, безперервної історичної освіти в Україні.

У «Національній доктрині розвитку освіти України», затвердженій 17 квітня 2002 р. Указом Президента за № 347/2002, у розділі «Національний характер освіти і національного виховання» проголошено курс на побудову освіти «на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях, духовності», ставиться завдання забезпечити «виховання свідомого громадянина, патріо-

та» [3]. А все це найефективніше реалізується шляхом звернення до минулого, звичаїв, обрядів, традицій свого села, міста, рідного краю. Концепція безперервної історичної освіти в Україні передбачає: «Діти повинні знати не тільки історію свого народу, але й історичне минуле населення, яке живе поруч – у конкретному місті або селі, у даному історичному регіоні. Тому краєзнавство та регіональна історія стануть не доповненням, а складовою частиною вітчизняної історії» [4].

Шкільне краєзнавство має свій особливий предмет. Науковці і досі по-різному визначають його. Іван Терентійович Прус вважав, що «краєзнавство слід розглядати як дидактичну категорію, суть якої полягає у всебічному вивченні учнями в навчально-виховних цілях певної території за різними джерелами і, головним чином – на основі безпосередніх спостережень під керівництвом викладача» [5].

Є думка, що це – принцип навчання й виховання, метод здобуття знань, умінь і навиків.

Шкільне краєзнавство, твердять М. Ю. Костриця та В. В. Обозний, – це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно корисна діяльність школярів у процесі комплексного вивчення рідного краю [6].

Така термінологічна невизначеність зумовлена багатоаспектністю шкільного краєзнавства, його педагогічною поліфункціональністю.

І, дійсно, у ході краєзнавчої співпраці учителів та учнів реалізується низка функцій:

1) Освітньо-пізнавальна функція – вивчення, пізнання минулого краю.

2) Пошуково-дослідницька – науковий пошук, відкриття раніше невідомих подій, явищ, імен, в ході якого школярі під керівництвом учителя набувають не тільки знань, а й навичок роботи з науковою літературою, архівними матеріалами, музейними фондами, спостерігати, записувати спогади, аналізувати, синтезувати, робити власні висновки, трансформувати їх у повідомлення, реферати, лекції, доповіді, наукові конкурсні роботи, статті.

3) Перетворювальна, суспільно корисна праця – це і догляд за пам'ятниками, і шефство над ветеранами, учасниками бойових дій, й організація виставок, кутків, музеїв, поширення знань про рідний край.

Особливості має й джерельна база шкільного краєзнавства. Учителі та учні при цьому використовують різні джерела краєзнавчих знань:

1) Матеріальні (археологічні, архітектурні, речові).

2) Письмові (краєзнавча література, преса, журнали, довідники, путівники, статзбірники, матеріали поточних архівів селянських колективних

господарств, сільських, селищних рад, шкіл, підприємств, організацій, установ, районних, міських та державних обласних архівів).

3) Усні (спогади, пісні, легенди, перекази, казки).

Важливе місце серед джерел учнівських знань займають оточуючі краєзнавчі об'єкти, на які спрямовується учнівська навчальна, дослідницька діяльність:

1) Адміністративно-політичні (населені пункти, район, область, регіон), державні, політичні, громадські організації.

2) Економічні (господарські) – завод, фабрика, колективне чи фермерське господарства, об'єкти підприємництва, транспорту, зв'язку тощо.

3) Історичні – пам'ятники, меморіали, заповідники.

4) Освітні, культурно-мистецькі – навчальні заклади, бібліотеки, театри, музеї.

5) Природні – урочища, ліси, гори, ріки і т.п.

Шкільне краєзнавство виконує низку специфічних завдань:

- сприяє міцному засвоєнню учнями основ наук;
- допомагає відродити і сформувати духовність, моральність, національну самосвідомість;
- формує міцний учнівський колектив, об'єднаний спільною метою;

- поповнює за рахунок вивчення, збору матеріалів з історії краю музеї, архіви, краєзнавчі куточки, кабінети;

- прищеплює учням інтерес до наукового пізнання, навик дослідника.

З усього цього логічно витікає, що шкільне краєзнавство – це освітньо-пізнавальна, пошуково-дослідницька й перетворювальна, суспільно корисна праця учнів під керівництвом учителя, спрямована на вивчення ними на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії і культури певного краю.

Шкільне краєзнавство спирається на теоретичні положення як загального краєзнавства, так і власне теоретичне підґрунтя, що сформувалося в процесі його функціонування. Як відомо, теорія в ієрархії складових процесу пізнання займає одне з провідних місць, є найвищою формою наукового мислення, спрямованою на пояснення фактів, їх сутнісних зв'язків, ознак, у результаті чого формулюються певні узагальнені знання – положення, категорії, поняття.

Звернемось у першу чергу до тих, які є ключовими, опорними в процесі осягнення цього курсу. Почнемо з народознавства і краєзнавства, потрактування понять, встановлення ієрархії, взаємозв'язку.

Народознавство (українське, російське, білоруське, польське, єврейське і т.д.) – це система фундаментальних знань про конкретний народ, особливості його побуту, трудової діяльності, націо-

нальний характер, психологію, світогляд, історико-культурний досвід, спосіб життя і виховання. Рідна мова, історія, краєзнавство й етнографія, народна педагогіка, родинна етнопедагогіка, народний календар (включаючи народно-релігійні свята й урочисті, природні явища й події річного циклу життєдіяльності людей), народні моральні приписи, усна творчість, різні види мистецтва й художньої творчості, прогресивні національні традиції, звичаї та обряди, народні символи і національна символіка – все це вбирає в себе поняття народознавство.

Навіть поверховий аналіз визначення засвідчує, що краєзнавство є складовою частиною народознавства і за об'єктом дослідження помітно відрізняється від нього. Якщо народознавство є комплексом знань про народ у межах цілої держави, то краєзнавство – це система комплексних знань про край – певну частину території держави (село, місто, район, область тощо).

У краєзнавстві важливе місце посідає ключове, базове, терміноутворююче поняття «край». Історико-просторові уявлення про край, його межі, розмір на різних етапах історії залежали не тільки від природно-географічних, а й адміністративно-територіальних, політико-економічних та інших обставин, які суттєво впливали на формування і становлення цього поняття. Фундатор краєзнавчого вивчення історії України професор В.Б.Антонович і його учні відштовхувались від поняття «земля», а напрям дослідження називали «земельним». Д.І.Багалій виходив з поняття «область», називаючи метод дослідження «обласницьким». М.С.Грушевський називав території вивчення «районами», а метод – «порайонним дослідженням». Але в кожному з цих напрямків краєзнавчого дослідження проглядався край як таксономічна одиниця, де місце, простір, територія відіграють провідне значення.

Поняття «край» використовується в широкому та вузькому значенні. У широкому означає велику територію, цілу адміністративно-територіальну одиницю, яка має в своєму складі автономну область або округ. У вузькому значенні край означає порівняно невелику територію, об'єкт, який можна піддати глибокому комплексному вивченню.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» на 170 тис. лексичних одиниць дає кілька визначень цього поняття і в тому числі й таке: «Край – місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості; сторона» [7]. При цьому не фіксує ні розміру, не дає якихось інших критеріїв.

Здебільшого історики-краєзнавці оперують поняттям «край» в значенні території, яка підляга-

є комплексному вивченню, відрізняючи її від «країв» – великих адміністративно-територіальних одиниць, які функціонують, скажімо, у Російській Федерації. Таким визначенням послуговується й шкільне краєзнавство.

Останнім часом у деяких краєзнавчих теоретико-методологічних працях з'явилася нова таксономічна одиниця, як об'єкт краєзнавчого вивчення, – «історико-географічний регіон», який вирізняється ознаками своєрідності історичного розвитку, духовної і матеріальної культури, умов проживання.

Поняття регіону, яке просторово охоплює спектр величин від локального до континентального, характеризується такою ж розмитістю. Взяти хоча б таке трактування: регіон – «створена силами внутрішнього тяжіння територія, яка є однорідною з погляду певних визначальних критеріїв і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій» [8]. Серед поняттєутворюючих критеріїв домінують економічні, соціальні, етнографічні, історичні. Таку ж територіальну невизначеність поняття регіон знаходимо в тому ж «Великому тлумачному словникові сучасної української мови»: «Регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т. ін.)» [9]. Отже, поняття «краю» і «регіону» здебільшого співпадають, означаючи певну територію, що вивчається, хоча регіон має нерідко більший просторовий обшир, що виходить за межі історико-етнографічних територій, а інколи – й держави. Тому вживаються поняття макро- і мікрорегіону. Під першим розуміється територіальна одиниця, скажімо, рівна Правобережній Україні, під другим – менший таксонім, рівний сучасному адміністративно-територіальному району. Крім того часто поняття «край» має емоційне забарвлення, яке виявляється в додаванні до терміна слів «наш», «рідний» край, означаючи територію безпосереднього проживання, свого роду «батьківщину» – землю дідів, батьків, яка стала близькою, рідною.

У межах сучасної України виділяють п'ять історико-географічних регіонів – Правобережна Україна, Західна Україна, Лівобережна Україна, Слобідська Україна і Південна Україна, а в рамках Правобережної України – історико-географічні землі Київщина, Волинь, Поділля.

У краєзнавстві часто використовується термін «територія», під яким розуміється простір землі, внутрішніх і прибережних вод, повітряний простір над ними з певними кордонами, скажімо, території Поділля, Волині, Київщини, які в різні часи мали різні межі, пов'язані як з експансією сусідів, так і

адміністративно-територіальними реорганізаціями.

Як уже зазначалося, поняття «край» є базовим. Слово «край» лягло в основу термінів «краєзнавство», «краєзнавчий рух», «історичне краєзнавство», «історико-краєзнавчі дослідження», «історико-регіональні дослідження», «шкільне краєзнавство» та інші.

Пріоритет введення в обіг поняття «краєзнавство» належить І.Я.Франку. У статті «Галицьке краєзнавство» (1892) [10] він дав йому обґрунтування й пророкував зростаючу роль краєзнавства в освіті й патріотичному вихованні народних мас. Однак шлях до утвердження й конституювання терміна був тривалим. У роки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. в Українській Народній Республіці, Українській державі функціонував термін «батьківщинознавство» як в усних виступах поборника краєзнавчого підходу до постановки освіти в Україні І.М.Стешенка, так і в різних нормативних документах [11]. З приходом радянської влади термін «краєзнавство» ліг в основу назв різних структур – державних і громадських, що займалися вивченням певних територій, зокрема – Центрального бюро краєзнавства, яке постало в РСФРР у грудні 1921 року, Центрального бюро краєзнавства БСРР (1924), Українського комітету краєзнавства (1925).

У краєзнавстві часто вживаються й інші поняття – історико-краєзнавчий рух, історичне краєзнавство, історико-краєзнавчі, історико-регіональні дослідження, під якими розуміємо:

- історико-краєзнавчий рух – явище суспільного життя, діяльність державних і громадських закладів, установ, організацій, товариств, гуртків, окремих краєзнавців, спрямована на дослідження історії певних територій;

- історичне краєзнавство – це галузь історичної науки і загального краєзнавства, яка займається вивченням минулого того чи іншого краю;

- історико-краєзнавчі дослідження – вивчення історії певного краю;

- історико-регіональні дослідження – вивчення ученими, краєзнавцями історії конкретного регіону.

Краєзнавчий рух, події і явища, що справили помітний вплив на його розвиток, розглядаються не тільки в просторових, а й у часових вимірах.

Категорія історичного часу визначає логічну послідовність і тривалість подій, явищ історико-краєзнавчого процесу. Організатори шкільного краєзнавства щоразу має справу з такими його складовими, як ера – великий проміжок часу, що має загальноновизнану точку відліку – дату народження Ісуса Христа, стосовно якої у певній послідовності розташовуються факти, події і явища; період – від-

різок історичного часу, частина епохи або ери; етап – частина історичного періоду.

Краєзнавець спрямовує свої зусилля на пошук фактів, відтворення історичних подій, явищ. Адже основою будь-якого краєзнавчого дослідження є факт, який має різне місце в історичному процесі, може впливати і не впливати на нього, впливати в більшій чи меншій мірі. Звідси витікає визначення цих важливих понять. Якщо історичний факт – це джерело, подія, явище історичного процесу, то історична подія визначається, як частина історичного процесу, що має важливе значення для його розвитку, а явище – як факт, подія, що має значний вплив на історичний процес, може привести до значних змін. Таким явищем для краєзнавчого руху став установчий краєзнавчий з'їзд 1990 року, який привів до відродження краєзнавчої спілки, структурування краєзнавчого руху в межах усієї України, його активізації, реорганізації 2008 року Всеукраїнської спілки краєзнавців у Національну спілку краєзнавців України – організацію професіоналів, дослідників певних територій України.

На основі розуміння суті розглянутих термінів повернемося до головного поняття «краєзнавство».

Шлях від декларування терміна І.Я. Франком до його змістового наповнення був надто довгим і складним. Оскільки краєзнавство виявилось міждисциплінарною галуззю знань про певну місцевість, то представники різних наук по-своєму визначали його об'єктно-предметну сферу, покладаючи в основу то одні, то інші критерії. З утвердженням концепції радянського краєзнавства, теоретично обґрунтованої у виступах, резолюціях і ухвалах І Всеукраїнської краєзнавчої конференції (Харків, травень 1925 р.), об'єктом краєзнавчого вивчення визначалися природні ресурси, продуктивні сили, вістря завдань спрямовувалося в бік підтримки політики нової влади. У 20-і роки у визначення предмета й теоретичне обґрунтування поняття «краєзнавство» значний внесок зробили М. Анциферов, С. Архангельський, С. Бахрушин, А. Большаков, І. Гревс, М. Муратов, В. Семенов-Тян-Шанський, пізніше – Ю. Саушкін, К. Строев, І. Юньєв. Після тотальних репресій і занепаду краєзнавства аж у 60-х роках продовжилось теоретичне осмислення суті поняття. Превалювала думка про краєзнавство як комплекс наукових дисциплін, всебічне вивчення певної території. 1980 року «Українська радянська енциклопедія» зафіксувала: «Краєзнавство – всебічне вивчення частини країни (області, району, міста тощо) переважно місцевим населенням» [12], зводячи його роль до аматорства, провінціалізму, до занять «переважно місцевого населення».

Це визначення відображало тогочасний рівень теоретичного осмислення краєзнавчого процесу, що відроджувався і набирив сили.

І в сучасних авторів немає єдності у визначенні «краєзнавства». Це і «метод дослідження», «дидактичний принцип», «метод навчання і виховання» і «громадський рух», «могутній науковий рух», за твердженням М.Ю. Костриці – «суперечливий комплекс дисциплін» [13]. У довіднику «Спеціальні історичні дисципліни», підготовленому групою авторів під загальним керівництвом доктора історичних наук І.Н. Войцехівської, краєзнавству вже відведений статус «комплексу різних за своїм світоглядно-методологічним підґрунтям наукових, навчально-виховних та культурно-просвітницьких ініціатив, спрямованих на вивчення, пізнання й популяризацію історичного минулого певної території». У довідці, що ввійшла до видання про спеціальні історичні дисципліни, від історичного краєзнавства відібрано не тільки статус спеціальної історичної дисципліни, принаймні про це не згадується, а й «комплексного вивчення» певної території. Йдеться про «ініціативи», такі собі потуги на рівні аматорства, місцевого романтизму, далекого, звичайно, від справжньої науки. За логікою статті краєзнавчий рух став «консервативною силою», потребує «адаптації до сучасних реалій», «переходу з екстенсивного стану в інтенсивний», «осмислення нових методологічних підходів», запозичення для початку щонайменше з культурології, історичної регіоналістики термінів типу «локал», «локальна історія», «топохрон», «хронотип» тощо [14].

Академік НАН України Тронько П.Т. визначив краєзнавство як «наукове дослідження і науково-громадський рух, спрямовані на отримання комплексних знань, їх поширення з метою збереження історико-культурної спадщини, формування національної свідомості» [15]. Власне, краєзнавство визнається як галузь знань, комплексне дослідження певної території.

Все більше науковців відзначають у сучасному краєзнавстві ознаки, які виокремлюють його з царини громадського руху, утверджують в статусі «наукового». Н.І. Мельник відзначає: «На початку 90-х років ХХ ст. розпочався новий етап розвитку національного краєзнавства, а саме становлення наукового краєзнавства, яке переросло рамки виключно громадського руху і претендує на ставлення до себе як до науки, вимагає розробки теорії краєзнавства, його методичних засад та наукового статусу» [16]. На користь такої позиції свідчать факти зростання кількості дисертацій – 20 кандидатських і 6 докторських – з питань історії, теорії і методики краєзнавства, активна під-

тримка краєзнавчих досліджень Інститутом історії України НАН України, інтеграція зусиль інститутів НАН України та вищих навчальних закладів в дослідженні певних територій, створення Центрив вивчення Поділля, Середнього Подніпров'я тощо. Цю позицію поділяє ряд провідних істориків, краєзнавців. С.З. Заремба підкреслював, що краєзнавство, як галузь знання, має право на існування в ряду основних, фундаментальних дисциплін. Г.В. Бондаренко вважає, що краєзнавство активно виробляє свій понятійно-категоріальний апарат [17]. Серед спеціальних історичних дисциплін історичне краєзнавство займає провідні позиції щодо кількості як дослідників, так і опублікованих праць. У його еволюції проглядається рух від «методу», «принципу», «сукупності знань» – до статусу фундаментальної спеціальної історичної дисципліни, наукової галузі зі своєю об'єктно-предметною сферою, завданнями, категоріально-понятійним апаратом, методикою. На користь такої позиції свідчить факт надання Кабінетом міністрів України постановою від 16 жовтня 2008 р. №908 колишній Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу національної й реорганізації її на підставі ст. 7 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» в творчу професійну організацію під назвою «Національна спілка краєзнавців України» [18].

Як галузь наукового пізнання шкільне краєзнавство ґрунтується на певних методологічних засадах, в основі яких лежать загальнонаукові принципи (історизму, об'єктивності й науковості) та методи (аналізу, синтезу тощо).

Однак йому притаманна й своя специфічна засаднича база – система принципів, дотримання яких носить обов'язковий характер. Серед них:

1. Патріотична спрямованість.

Краєзнавча діяльність підпорядкована формуванню національної свідомості, любові і гордості за свій край, його героїчне минуле, патріотизму – готовності захищати свою Вітчизну, розбудовувати й зміцнювати її суверенітет, незалежність.

2. Науковість.

Вивчення має будуватися на міцному науково-теоретичному ґрунті, знанні форм і методів дослідницької роботи.

3. Природовідповідність.

Цей принцип вимагає враховування природних можливостей дітей-дошкільнят, окремо – учнів 1-4, V-IX, X-XII класів, дбати, щоби зміст і обсяг краєзнавчих досліджень був посилюючим, доступним, відповідав інтересам, віковим можливостям дітей.

4. Оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності.

На основі вивченого слід створювати краєзнавчі

кутки, музейні експозиції, доглядати за могилами загиблих, пам'ятниками, поширювати краєзнавчі знання.

5. Комплексність.

У ході вивчення краю використовувати міжпредметні зв'язки, адже навіть похід чи експедиція – це дотик до природи, історії, культури його населення, географії, економіки, людського побуту, етнографії і фольклору краю і потребує поєднання даних різних галузей знань, зусиль учителів різних предметів.

6. Систематичність.

Шкільна краєзнавча робота має здійснюватися не тільки по всіх напрямках, а й упродовж навчального року, канікул, всього шкільного періоду.

7. Планомірність.

Робота не повинна проводитися стихійно, у річному плані школи, класних керівників, керівників гуртків, музею передбачаються заходи, дати, виконавці.

8. Наступність, скоординованість.

Реалізується переходом від рівня нижчого до вищого, а також – встановленням зв'язків між різними туристсько-краєзнавчими формуваннями – товариствами, гуртками, факультативами і т.д.

9. Зв'язок дитячих краєзнавчих установ з місцевими державними і громадськими краєзнавчими установами і закладами.

Шкільне краєзнавство має будуватися на основі поєднання зусиль і взаємодії відділів освіти, культури і туризму, бібліотек, архівних установ, музеїв, станцій юних туристів-краєзнавців, натуралістів і закладів освіти.

10. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом.

11. Гласність, змагальність.

Крім того краєзнавчі дослідження школярів здійснюються із застосуванням здебільшого таких методів, як: археологічні пошуки, опрацювання літератури, періодики, все частіше – документів архівних і музейних фондів, спостереження, опитування, запису спогадів, збору топонімічних, фольклорних матеріалів, анкетування, експерименту – участі дослідника в святах, обрядах свого населеного пункту, сім'ї, в ході яких поглиблено пізнається їх суть та особливості.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що шкільне краєзнавство, без сумніву, є важливою складовою загального краєзнавства. В його авангарді йдуть колективи загальноосвітніх та інших типів шкіл, професійних ліцеїв, позашкільних установ – учні та їх наставники, члени різних краєзнавчих формувань, автори конкурсних робіт – вихованці Малої академії наук України, екскурсоводи та члени музейних рад, юні пам'яткознавці й пам'яткоохоронці, учасники різноманітних історико-краєзнавчих рухів, експедицій, акцій.

У процесі цієї діяльності сформувались певні теоретико-методологічні засади, з урахуванням і на основі яких краєзнавча праця набуває все вищої ефективності. Теоретичні й методологічні напрацювання перебувають у стані перманентних змін

– наповнюються новими ознаками, уточнюються, удосконалюються. Оволодіння учасниками шкільного краєзнавчого руху теоретико-методологічним арсеналом робить їх діяльність усвідомленою й результативнішою.

Джерела та література

1. Сафиуллин А.З. Основы географического краеведения в сельской школе (из опыта работы) / А.З. Сафиуллин. – М.: Просвещение, 1976. – 120 с.; Ашурков В.Н. Историческое краеведение: учеб. пособ. / В.Н. Ашурков, Д.В. Кацюба, Т.Н. Матюшин. – 2-е изд., переработ. и доп. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.: ил.; Борисов Н.С. Методика историко-краеведческой работы в школе: пособ. для учителей / Н.С. Борисов, В.В. Дранишников, П.В. Иванов, Д.В. Кацюба; под. ред. Н.С. Борисова. – М.: Просвещение, 1982. – 223 с.; Прус И.Т. Краєзнавча робота в школі / І.Т. Прус. – К.: Рад. школа, 1984. – 112 с.; Матюшин Г.Н. Историческое краеведение: учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов / Г.Н. Матюшин. – М.: Просвещение, 1987. – 207 с.: ил.; Сейненский А.Е. Музей воспитывает юных: книга для учителей / А.Е. Сейненский. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.
2. Костриця М.Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: навч. посіб. / М.Ю. Костриця, В.В. Обозний. – К.: Вища школа, 1995. – 223 с.: іл.; Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі / Ярослав Треф'як. – Івано-Франківськ, 2002. – 110 с.: іл.; Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство: навч. посіб. / В.С. Прокопчук. – К.: Вид-во «Кондор», 2011. – 338 с.
3. Освіта України. – 2002. – 23 квіт. (№33). – С.4.
4. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – №8. – С.11.
5. Прус І.Т. Вказ. праця. – С.15.
6. Костриця М.Ю. Вказ. праця. – С.6–9.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 460.
8. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я.В. Верменич. – К., 2003. – С. 61.
9. Великий тлумачний словник... – С. 1020.
10. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-ти томах / І. Я. Франко. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 46, кн.2: Іст. праці (1891–1897). – С. 116–150.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2582, оп. 1, спр. 676. Проект Єдиної школи на Україні, 1910 р., арк. 3.
12. УРЕ. – Вид. 2-ге. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1980. – Т.5. – С. 468.
13. Костриця М.Ю. Вказ. праця. – С.7.
14. Спеціальні історичні дисципліни. Довідник, навч. посіб. / кер. автор. кол. І.Н. Войцехівська; редкол.: В.А. Смолій (голова). – К.: Либідь, 2008. – С. 326–334.
15. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П.Т. Тронько. – К., 2000. – С. 12.
16. Бадяк В.П. Історичне краєзнавство як навчальний курс / В.П. Бадяк // Історичне краєзнавство в системі освіти України: Здобутки, проблеми, перспективи. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С.15–24.
17. Бондаренко Г.В. Історичне пізнання: питання теорії і практики / Геннадій Бондаренко. – Луцьк: РВВ ВДУ, 1998. – 189 с.
18. Довідкові матеріали для делегатів та учасників IV з'їзду Національної спілки краєзнавців України. – К., 2008. – С.3.

Виктор Прокопчук

Некоторые аспекты теории и методологии школьного краеведения

В статье раскрываются некоторые вопросы теории и методологии современного школьного краеведения, в том числе – его предмет, функции, источники, понятийно-терминологическое поле, виды и формы, принципы и методы организации.

Ключевые слова: школа, школьное краеведение, принципы, функции, методы, термины.

Viktor Prokopchuk

Some aspects of theory and methodology of school study of local lore

The article reveals some questions of theory and methodology of modern school study of local lore, in particular, its subject, functions, sources, conceptional-terminological field, kinds and forms, principles and methods of organization.

Key words: school, school study of local lore, functions, terms, principles, methods.